

Toch leuk?

Kees Ouwers' 'Niet zo leuk'

Lut Missinne

Niet zo leuk

- Met bomen heb ik zeer slechte ervaringen opgedaan. Een keer
dat ik bijna sliep, mijn ledematen zich eindelijk van het
leven hadden afgewend, mijn hoofd dat vooreerst niet meer
hoefde liefhebben, mijn hart dat als een vers gelegd eendeëi
5 op de bodem van een droom lag;
dat ik zogezegd in diepe rust was, mij ongeboren waande
door eigen lichaamswarmte en ook buiten mij alles leek
mee te werken die gelukzalige toestand te bestendigen,
er weinig wind stond, geen gemotoriseerd verkeer de stilte
10 verbrak, het aardedonker was vanwege nieuwe maan;
dat mijn ademhaling gelijkmatig en bijna onhoorbaar verliep,
mijn handen tegen de borst gekneld lagen en mijn
ellebogen tegen de opgetrokken knieën;
dat ik in deze pre-natale houding zachte en geurige room
15 door mij voelde stromen en rond mijn lippen vast en zeker
een glimlach speelde
die alles afrondde en gaaf maakte
- toen gebeurde er iets,
niet in of buiten mij
20 maar overal,
over de gehele aarde en waarschijnlijk
nog een aanzienlijk deel van het heelal
- dat mij wakker maakte,
op deed staan en naar buiten gaan
25 om daar,
onder een verschrikkelijke hemel,
tegen een boom mijn
behoefte te doen.

Wie in literatuurcolleges voor anderstalige studenten voorstelt om poëzie te lezen, krijgt vaak argwanende reacties. Meestal zijn de studenten ervan overtuigd dat ze bij het lezen van gedichten in een vreemde taal met twee moeilijkheden te maken krijgen: met de vreemde taal en met het feit dat poëtische taal geconcentreerder is dan romantisch. Dat zij het Nederlands als vreemde taal gebruiken blijkt uit de ervaring niet noodzakelijk een achterstand te betekenen voor een poëzielezer. Integendeel, doordat hun gebruik van de Nederlandse taal niet zo sterk als bij de moedertaalspreker door gewoontes en automatismen is besmet, zijn niet native speakers vaak geneigd om meer rekening te houden met andere, uitgebreide en nieuwe betekenismogelijkheden.

De talrijke betekenismogelijkheden die zich bij een eerste lectuur van een gedicht aandienen, moeten daarna vaak ingeperkt worden. Bij het interpreteren is het van belang een evenwicht te zoeken tussen enerzijds een grote openheid in de interpretatie (dubbele betekenissen ontdekken, betekenismogelijkheden open houden) en anderzijds een eenheid en samenhang. Het eerste is belangrijk om dubbelzinnigheden en meerzinnigheden te zien. Wie zich immers meteen een totaalbeeld van het gedicht vormt, creëert een keurslijf, waar sommige elementen van het gedicht worden in gewrongen, terwijl andere misschien veel beter zouden passen. Het tweede aspect, het zoeken naar samenhang, is belangrijk om geen wildgroei van interpretaties te krijgen. Van het gedicht van Kees Ouwens, 'Niet zo leuk', wil ik in dit stuk een lectuur voorstellen.

Dit gedicht is van een bedrieglijke eenvoud. Anders dan in later werk van Kees Ouwens komt er geen moeilijke woordenschat in voor, er zijn geen ongewone, ingewikkelde constructies of grammaticale afwijkingen. De lezer merkt, al voor hij het gedicht heeft gelezen, dat het in twee grote blokken uiteenvalt: een omvangrijk eerste gedeelte van veertien regels en daarna twee kleinere blokken. Ook valt meteen op dat het eerste blok uit lange versregels bestaat, terwijl het tweede en derde blokje niet alleen veel korter zijn, maar ook erg korte dichtregels bevatten, soms van niet meer dan twee woorden.

Na deze eerste indruk van het uiterlijk van het gedicht, kan de lezer de interne vorm van naderbij bekijken. Alleen de allerlaatste regel eindigt met een punt. Op het eerste gezicht lijkt het hele gedicht dan ook uit een enkele zin te bestaan, maar bij nader toezien zijn het er twee. De eerste zin vult bijna de hele eerste regel en klinkt als een statement, een samenvattende uitspraak over een persoonlijke ervaring, het begin van een verhaal: "Met bomen heb ik zeer slechte ervaringen opgedaan.", en vervolgens komt de verklaring voor deze ervaring, de toelichting, een voorbeeld: "Een keer...". Nieuwsgierig wacht de lezer af wat de dichter die ene keer dan wel mag overkomen zijn. De dichter, die het hele gedicht in de ik-persoon tot de lezer spreekt, preciseert het moment: "Een keer dat ik bijna sliep...", en ook dat 'bijna slapen' wordt nog verder toegelicht in drie asyndetische bijzinnen. In die toestand van halfslaap hebben zijn ledematen zich van het leven afgekeerd, aldus de dichter. Dit lijkt een wenselijke toestand, iets waarnaar hij heeft verlangd, want hij voegt eraan toe dat dit "eindelijk" is gebeurd. Een tweede kenmerk van de halfslaap is dat zijn hoofd niet meer hoeft lief te hebben. Ook hier lijkt een taak ten einde en is het hoofd nu rust gegund. Niettemin blijft dit een opvallende uitspraak, want gewoonlijk wordt

het hart, als zetel van het gevoel, en niet het hoofd, het lichaamsdeel dat met de rede wordt geassocieerd, als bron van liefdesgevoelens aangeduid. En inmiddels lag dat hart “als een vers gelegd eendeï op de bodem van een droom”, een bijzonder suggestieve beeldspraak, waarvan de betekenis echter niet meteen duidelijk wordt. In de zesde regel volgt nog een tweede relatiefzin bij de laatste woorden van de beginregel: “[een keer] dat ik zagezegd in diepe rust was”, het bijna slapen uit de tweede regel wordt gevarieerd in “diepe rust”, en rust die met een ongeboren toestand heeft te maken, die even verder “die gelukzalige toestand” wordt genoemd. Maar de toestand van rust en geluk wordt in de regels 6 tot en met 8 meteen ook als een schijntoestand ontmaskerd: “zagezegd in diepe rust”; “mij ongeboren *waande*” en “alles *leek* mee te werken” [mijn curs.]. Het vertragingseffect dat door deze steeds gedetailleerdere bepaling van “een keer” wordt bereikt, voert voor de lezer de spanning op: de rust en het geluk zijn niet wat ze lijken, de dichter geniet slechts van een schijnrust. Ook deze regels bevatten merkwaardige uitspraken, die niet meteen geduid kunnen worden. Wat betekent het bijvoorbeeld dat de dichter zich “door eigen lichaamswarmte” ongeboren *waande*?

En het moment wordt nog nauwkeuriger omschreven, met nog meer details omgeven, alweer met een reeks van drie nadere bepalingen: “ [dat] er weinig wind stond, geen gemotoriseerd verkeer de stilte verbrak, het aardedonker was vanwege nieuwe maan;” Ging het in de vorige regels om een innerlijke rust, nu wordt de buitenrust beschreven. In de tweede helft van regel 7 werd al de overgang naar de rust buiten gemaakt: ook de toestand buiten gunt de zintuigen rust: het gevoel (geen wind), het gehoor (stilte) en het gezicht (aardedonker). De diepe rust blijkt niet alleen te bestaan door de afwezigheid van beweging, maar ook die van geluid. In de laatste regel krijgt de situatie de allure van alomvattendheid door de woorden ‘aarde’ en ‘maan’. Een derde relatiefzin bij “Een keer...” vult de regels 11 tot 13. Alweer valt die in drie componenten uiteen en beschrijft drie lichaamsfuncties of -toestanden. Daarmee keert het gedicht zich na de beschrijving van de buitenwereld in regel 9 weer naar de intimiteit van de dichter toe. Zijn ademhaling verliep gelijkmatig en bijna onhoorbaar, stelt hij in zijn zelfwaarneming vast. De positie van zijn handen, “tegen de borst gekneld” en van de ellebogen “tegen de opgetrokken knieën”, is overduidelijk die van de “ongeboren” toestand. In zijn bijna-slaap rolt de ik zich op tot een foetushouding, wat in de daaropvolgende regel ook nadrukkelijk wordt genoemd: “deze pre-natale houding”.

De vierde en laatste reeks van relatiefzinnen bij “Een keer...” zet de beschrijving van de intieme gewaarwording voort: in deze houding voelde de ik “zachte en geurige room” door zich stromen. Net als het beeld van het “vers gelegd eendeï”, “de eigen lichaamswarmte”, is hier ook “de zachte en geurige room” een bijzonder suggestief beeld, dat in zijn letterlijke betekenis echter moeilijk in het beeld in te passen valt. Van bloed kan men zich voorstellen dat het door de aderen stroomt, zachte room verbindt de lezer met de moedermelk die de foetus na de geboorte te drinken krijgt, maar room die “in” hem stroomt blijft voorlopig een raadsel. Zeker is daarentegen dat deze situatie de indruk geeft

de ik in tevredenheid te dompelen, met om zijn lippen een glimlach “die alles afrondde en gaaf maakte”, waarbij de assonanties de harmonie onderstrepen.

Pas zeventien regels en een witregel verder komt het vervolg op de tijdsbepaling “een keer dat...”, namelijk: “toen gebeurde er iets”. Nu lijkt het gedicht voor de lezer op zijn oplossing af te stevenen. Maar weer wordt zijn geduld op de proef gesteld, weer wordt de informatie uitgebreid, gedetailleerd, aangevuld en het vertragsmechanisme in werking gezet: “het iets wat gebeurde, vond niet plaats “in of buiten mij”, de twee posities die in de eerste strofe uitvoerig werden beschreven. Het gebeuren vond daarentegen “overal” plaats, een kort maar omvattend woord, dat in deze korte regel het ritme voor even vertraagt en een zekere nadruk heeft. Was de wereld buiten de ik in de eerste strofe nog het omringende dorp of de stad (gemotoriseerd verkeer) of de natuur, nu wordt het buiten-ik kosmisch vergroot tot “de gehele aarde” en een deel van het heelal. De vreselijke ervaring die wordt verwacht, deint nog verder uit, neemt ruimtelijke, zelfs kosmische proporties aan. Door de toevoeging van “waarschijnlijk” en “een aanzienlijk deel” wordt deze uitspraak echter tegelijk ook geïroniseerd.

Met de eerste regel van het derde gedeelte van dit gedicht “dat mij wakker maakte”, kan de lezer even op het verkeerde been zijn gezet en vervolgens lezen: “het heelal dat mij wakker maakte”. Omdat deze woordgroep alweer deel uitmaakt van een drieledige structuur, een procédé waarmee de lezer inmiddels al vertrouwd is, verbindt hij de drie handelingen “dat mij wakker maakte, op deed staan en naar buiten gaan” waarschijnlijk al snel met de hoofdzin die het hele gedicht draagt: “een keer dat... toen gebeurde er iets.... dat mij wakker maakte”. In een parallelle positie als het woord “overal” in regel 20, staat in regel 25 “daar”, dat eenzelfde nadruk draagt. Als we er “naar buiten” bij rekenen, dan wordt (alweer) met drie aanduidingen de plaats aangegeven: “naar buiten”, “daar” en “onder een verschrikkelijke hemel”. De kosmische draagwijdte van het hele gebeuren, die in de tweede strofe al enigszins ironiserend in het gedicht was binnengehaald door de woorden aarde en heelal, duikt ook hier weer op, met de uitgesproken dreiging in het woord “verschrikkelijk”. De gebeurtenis, na 27 regels spanningsopbouw, in de voorlaatste regel nog even uitgesteld door het enjambement en dus door de minieme pauze na mijn, is verpletterend in zijn banaliteit: “mijn behoefte te doen”. De zorgvuldig aangezwengelde dramatiek die de lezer drie strofen lang in spanning heeft gehouden, ontlaadt zich in een van de meest banale, ondichterlijke activiteiten. Tegelijk wordt de cirkel gesloten: in de voorlaatste regel duikt het woord boom weer op, net als in de beginregel, waarin de slechte ervaringen waren aangekondigd. Dit contrast sluit in zijn effect eveneens aan bij de titel. “Niet zo leuk” is op zijn minst een lapidaire titel voor een gedicht. Is de “zeer” slechte ervaring uit de eerste regel dan niet meer dan een grap?

Die kans is klein. Al meteen nadat de lezer het humoristische effect van de laatste regel heeft gezien, valt ook op dat na deze grondige lineaire lectuur van het gedicht de beginvraag nog steeds niet is beantwoord. Wat zijn nu eigenlijk die “zeer slechte ervaringen” die de ik met bomen heeft opgedaan? De laatste regel als antwoord daarop mag dan wel leuk klinken, afdoend is die eigenlijk niet. Daarnaast blijven er nog ettelijke vraagtekens overeind. Waardoor is de ik

uiteindelijk wakker geworden? Het “iets” uit regel 18 is ondanks alle uitweidingen en detaillierende toevoegingen rond het gebeuren nog steeds niet verklaard. Wat is er precies gebeurd, dat hem wakker maakte en op deed staan? En wat moet de lezer aan met die beelden die inmiddels nog steeds niet zijn opgeklaard: een hart als een vers gelegd eendeï; de zachte en geurige room die de ik door zich voelde stromen? Beide lijken te verwijzen naar het levensbeginsel, de kiem en naar het vloeiende, stromende van het leven.

Al bij de eerste lectuur mag het de lezer zijn opgevallen dat de toon van het hele gedicht gekenmerkt wordt door een zekere plechtstatigheid: in de woordenschat komen archaïsmen voor als “mij ongeboren *waande*”, “toestand *bestendigen*”, “over de *gehele* aarde” (mijn curs.). Deze contrasteren sterk met het register van het dagelijkse taalgebruik, dat evenzeer aanwezig is en natuurlijk in de laatste regel zijn hoogtepunt bereikt. Die plechtige toon heeft het gedicht eveneens door de opgebouwde dramatiek. Omdat er zolang wordt stilgestaan bij een bepaald moment en daaromtrent zoveel informatie wordt gegeven, krijgt dat moment een sterke dramatische lading. Voorts roept het gedicht door zijn verhevenheid, door de talrijke drieslagconstructies en door de beschrijving van de half-onbewuste, paradijselijke toestand een bijbelse sfeer op. De boom, waarmee het gedicht begint en eindigt, past eveneens in dat beeld. Daardoor wordt de indruk gewekt dat die onopgeloste beelden hier metaforisch moeten worden geïnterpreteerd.

Wie in de bundel *Arcadia* (1968), waaruit dit gedicht afkomstig is, wat verder bladert, leest op de rechterpagina het gedicht “Ik word ouder”, een kort gedicht waarin de ik vaststelt dat hij in zijn leven al veel tijd verknoeid heeft. Twee bladzijden verder staat het vers “Achter een dikke boom”:

Achter een dikke boom

Het was acht uur.
Ik ging van huis en begaf mij buiten het dorp.
Het was koud. Een scherpe wind deed mijn
ogen tranen.
De grond waarop ik liep was hard als steen.
Ik volgde een bochtig pad.
Toen ik moe werd, ontkleedde ik mij
achter een dikke boom.
Maar ik bleef alleen, dat maakte
mij radeloos.
Want in mijn oor lag nog haar stem
en ik zag haar voor me, al hield ik de
ogen gesloten.

Ook in dit gedicht bevindt de dichter zich eerst binnen, daarna verlaat hij het huis en gaat naar buiten, komt in een toestand die aan de slaap voorafgaat en zoekt een dikke boom op. In dit gedicht ontkleedt hij zich en voelt zich radeloos in zijn eenzaamheid. Het daaropvolgende gedicht heet ‘De mollige moeder’, en

dat begint meteen terzake: “Schuilend onder het loof van een rode beuk/trok ik mij af.” Wie in deze bundel leest, ook al is het voor het eerst dat hij met de poëzie van Ouwens kennismaaft, kan nog nauwelijks anders dan in de ervaring, die in het gedicht ‘Niet zo leuk’ wordt beschreven, een soortgelijke ervaring te lezen. Het gedicht beschrijft een ejaculatie. De boom kan worden gelezen als metafoor voor de fallus. Het iets, wat de dichter wakker maakte en naar buiten deed gaan, was niet iets van buitenaf, geen opstekende wind, geen gemotoriseerd verkeer of straatlantaarn, maar een zeer intieme, lichamelijke ervaring: een natte droom. Meteen vallen ook een aantal beelden op hun plaats: de geurige room die hij door zich voelt stromen, bijvoorbeeld.

Bovendien past deze lectuur van het gedicht ook uitstekend bij de vorm waarin het is geschreven. In het eerste gedeelte met zijn lange regels en steeds verdere bepalingen, waardoor het handelingskarakter vertraagd wordt, wordt de spanning steeds verder opgebouwd. In het tweede en derde gedeelte wordt deze spanning in de korte zinnen nog opgevoerd, om in de laatste regels tot ontlading te komen. Het gedicht biedt daarmee op een voorbeeldige manier talig gestalte aan de lichamelijke ervaring waarvan het de uitdrukking is. Het laat zien hoe poëzie in vergelijking met proza over extra middelen beschikt om betekenseffecten te creëren. Hier spreekt het gedicht niet alleen over iets, maar is zelf ook datgene waarover het spreekt.

Over Kees Ouwens

De lichamelijke ervaring die in het gedicht “Niet zo leuk” wordt verwoord, verwijst naar een centraal thema bij Ouwens, het solipsisme, dat trouwens ook in andere titels van hem terugkeert, zoals *Intieme handelingen*, zijn tweede dichtbundel uit 1973 of *De eenzaamheid door genot*, een roman uit 1987. Dit solipsisme kan op diverse manieren gestalte krijgen, in onanie, in het verlangen naar de geborgenheid van de moederschoot, in een verlangen naar afzondering van de buitenwereld. Maar tegelijk drukt de dichter ook de negatieve zijde van dat verlangen en die toestand uit. Om even bij de beeldspraak van het zonet besproken gedicht te blijven: het gaat om een boom die geen vruchten draagt. Het op zichzelf betrokken zijn, het probleem om in harmonie met de buitenwereld te leven, is een typisch moderne problematiek, die bij vele naoorlogse dichters in de Nederlandse literatuur aan te wijzen valt.

Kees Ouwens (° 1944) debuteerde in 1968 met de roman *De strategie* en een dichtbundel *Arcadia*. Hij was toen 24 jaar oud. Negen jaar later werd *Arcadia* opnieuw uitgegeven, in een door de dichter geheel herziene versie en, zoals het in het colofon luidt: “tot het voor hem wezenlijke besnoeid.” In vele gedichten, op een na allemaal gedichten waarin een ik-figuur optreedt, keert Ouwens terug naar de ervaringswereld van zijn jeugd, in de buurt van Zeist, waar hij opgroeide. Het verlangen om die wereld van eenheid weer op te roepen, vormt een van de drijfveren van zijn eerste gedichten. In zijn bijdrage voor het *Kritisch Literatuurlexicon* schrijft K. van Domselaer hierover: “Het landschap kan in de poëzie van Ouwens beschouwd worden als een sacrale ruimte waarin het ik, in

zijn zucht naar lichamelijke bevrediging, de suggestie ervaart van een mystieke vervulling.” Vandaar dat alledaagse gebeurtenissen en handelingen door een plechtstatige formulering en toonzetting een sacraal karakter kunnen krijgen, en zo ook de waarde van een bevrijding. Na de beginperiode verschuift de rol van het landschap steeds meer naar de achtergrond. Tegelijk keert de dichter zich, zoals hij het zelf noemt af “van het binnenland” van zijn vroegere werk.

In de zomer van 2002 verschenen bij Meulenhoff *Alle gedichten tot dusver*, een bundel van meer dan vijfhonderd pagina's, met de definitieve versies van de gedichten tussen 1968 en 2002. Met enige tegenzin heeft Ouwers deze voorlopige verzameling laten publiceren. Toen de samensteller bij hem kwam met het voorstel, vroeg hij hem: “Wil je niet tot na mijn dood wachten?” Ongeveer tegelijkertijd verscheen een bundel met opstellen van diverse auteurs onder de titel *En gene schitterde op de rede* (Groningen: Historische Uitgeverij), geredigeerd door Hans Groenewegen.